

Ondernemerschap een haalbare uitdaging voor iedereen

Effecten van ondernemerschapsonderwijs

EEN UITGAVE VAN ONDERNEMEND.NU

Ondernemerschap een haalbare uitdaging voor iedereen

Effecten van ondernemerschapsonderwijs

EEN UITGAVE VAN ONDERNEMEND.NU

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
1 Inleiding	4
2 De studenten: wie zijn ze?	7
3 Hoe ondernemend zijn ze?	10
4 Hoe denken ze over ondernemen?	12
5 Wat vinden ze belangrijk voor later?	15
6 Wat gaan ze doen na hun opleiding?	16
7 Worden de ambities waargemaakt?	20
Verder lezen...	21

Voorwoord

Steeds meer mbo-instellingen bieden sinds het schooljaar 2011-2012 de CE Ondernemerschap (CE) aan in programma's voor studenten. Het biedt deelnemers de mogelijkheid om hun beroepsopleiding aan te vullen met essentiële basiskennis en basisvaardigheden die nodig zijn om als zelfstandig ondernemer te kunnen overleven. Het betreft in dit geval vooral de beroepen die voor het zelfstandig ondernemerschap iets extra's nodig hebben naast natuurlijk het onmisbare vakmanschap, bijvoorbeeld voor schilders, schoonheidsspecialisten en medewerkers in de zorg.

Effectmeting voor de loopbaan van studenten van ondernemerschap in het onderwijs

Er wordt veel gesproken over ondernemerschap. Vanuit het centrale thema CE is in een breder perspectief door Panteia 'doorgevraagd' naar elementen van ondernemend gedrag bij studenten. Het is tijd om de eerste resultaten van de CE in het mbo te delen.

Deze publicatie gaat over het meten van de effecten van ondernemerschap en ondernemend gedrag op de studenten in het mbo onderwijs. Deze publicatie is tot stand gekomen in opdracht van het Ministerie van OCW door de samenwerking van Panteia en KCH. Vier ROC's namen deel aan de enquête.

Voor het onderwijs zijn er nog belangrijke uitdagingen in te vullen, zoals hoe en wanneer biedt onze school de CE aan. Het leidt tot vragen als 'hoe equipeer ik mijn docententeam om het goed te kunnen uitvoeren', 'hoe verbreden we de programma's naar de 'niet-economische opleidingen' of 'hoe bereiken we de studenten en informeren we ze over de mogelijkheden'?

Roelf Jager, projectleider en ambassadeur ondernemerschap
www.ondernemend.nu

Juni 2014

1 Inleiding

Bevordering van ondernemerschap in het onderwijs staat al sinds 2000 op de agenda van het ministerie van OCW en het ministerie van Economische Zaken. Vanaf 2008 tot en met 2013 is een substantieel bedrag geïnvesteerd in het Actieprogramma Onderwijs en Ondernemen om integratie van ondernemerschap in het onderwijs te bevorderen. Zo zijn enkele Centres of Entrepreneurship, die zich richten op het hbo- en wo-niveau, voluit in de schijnwerpers gezet. Een van de andere actielijnen zette zich in op het ontwikkelen van een certificaat voor ondernemerschap in het mbo om studenten goed voor te bereiden op zelfstandig ondernemerschap.

De CE Ondernemerschap

Onderwijsinstellingen in het mbo kunnen sinds het schooljaar 2011-2012 invulling geven aan ondernemendheid en zelfstandig ondernemerschap. Met de CE ontwikkelen de studenten hun ondernemende vaardigheden, leren zij basiskennis van het ondernemen en kunnen zij zich ontwikkelen tot potentiële ondernemers. Vanaf het schooljaar 2015-2016 wordt de CE opgenomen als keuzedeel van de kwalificatiestructuur in het mbo. De studenten krijgen dan elementen uit de CE in hun programma aangeboden of kiezen voor het keuzedeel. Daarmee kan worden gestart met het geven van de invulling aan de Kamerbrief uit 2011 om jaarlijks 30.000-40.000 studenten in het mbo voor te bereiden op een ondernemende loopbaan.

De effectiviteitsmonitor CE Ondernemerschap

Er bestaat vanuit Ministerie van OCW de behoefte om de voortgang en de effectiviteit van de CE in kaart te brengen. Juist omdat de CE nieuw is, is het mogelijk om op verschillende momenten de effecten te meten. Hiervoor heeft Panteia de effectiviteitsmonitor CE ontwikkeld.

Op het moment dat studenten nog geen of nauwelijks onderwijs gevolgd hebben binnen de CE krijgen studenten vragen voorgelegd. Hiermee brengen we de nul-situatie

in kaart. De vragen gaan over toekomstplannen, visie op ondernemerschap, of zij daarvoor in de wieg gelegd zijn, hoe zij zichzelf zien en hoe anderen hen zien. Kortom, zowel ondernemendheid als zelfstandig ondernemerschap komen aan bod in de vragenlijst. Na het afronden van hun opleiding worden alle studenten die hebben meegewerkt aan de nulmeting uitgenodigd om nog eens de vragen te beantwoorden in een zogenaamde eenmeting. Door de studenten te volgen, zijn we in staat te meten wat er bij de studenten in de loop van de tijd veranderd, maar dit zegt nog niets over de effectiviteit op zich. Daarvoor is het nodig ook een groep studenten die de CE niet volgt, de controlegroep, te onderwerpen aan dezelfde metingen op dezelfde momenten als de studenten die de CE volgen.

Vier vooruitstrevende ROC's hebben hun medewerking verleend aan de effectiviteitsmonitor:

- ROC Flevoland
- ROC Horizon College
- ROC ID College
- ROC Rijn IJssel

In de periode november 2013 tot en met februari 2014 heeft op deze ROC's een nulmeting plaatsgevonden onder de studenten die de CE volgen en een controlegroep. In totaal hebben 151 studenten deelgenomen aan de nulmeting: 99 studenten die aan de CE deelnemen en 52 studenten in de controlegroep.

Voor degenen die de CE volgen of kennen, zijn docenten voor 85% de belangrijkste bron waardoor ze er mee in aanraking zijn gekomen. De studenten noemen slechts enkele malen andere bronnen zoals medestudenten, posters en de website van school of CE-ondernemerschap.nl. Wel zijn ze er nog een aantal malen via hun opleiding mee in aanraking gekomen: 'het zat bij het vakkenpakket in', 'het werd ons aangeboden tijdens de les'.

In deze publicatie treft u de resultaten aan van deze nulmeting. Zij geven enkele verrassende inzichten in het leven van de ondernemende mbo-student. Dit is een publicatie in het kader van het project Onderwijs en Ondernemerschap.

2 De studenten: wie zijn ze?

In de nulmeting neemt 66% van de respondenten deel aan de CE en 34% niet. Ongeveer twee op de drie respondenten is man. De gemiddelde leeftijd is 19 jaar. De ruime meerderheid van de studenten zit in niveau 4. In figuur 2.1 treft u enkele kenmerken aan van de studenten in de nulmeting.

figuur 2.1 Achtergrondkenmerken mbo-studenten in de nulmeting

GESLACHT	62% man 38% vrouw	LEEFTIJD	41% 18 jaar of jonger 41% 19 of 20 jaar 18% 21 jaar of ouder
ROC	17% ROC Flevoland 31% ROC Horizon College 24% ROC ID College 28% Rijn IJssel	NIVEAU	10% niveau 3 90% niveau 4
START OPLEIDING	20% 2010 of eerder 30% 2011 14% 2012 36% 2013 of 2014	EINDE OPLEIDING	3% 2013 54% 2014 43% 2015

66% volgt CE Ondernemerschap en 34% niet

Bron: Panteia, 2014

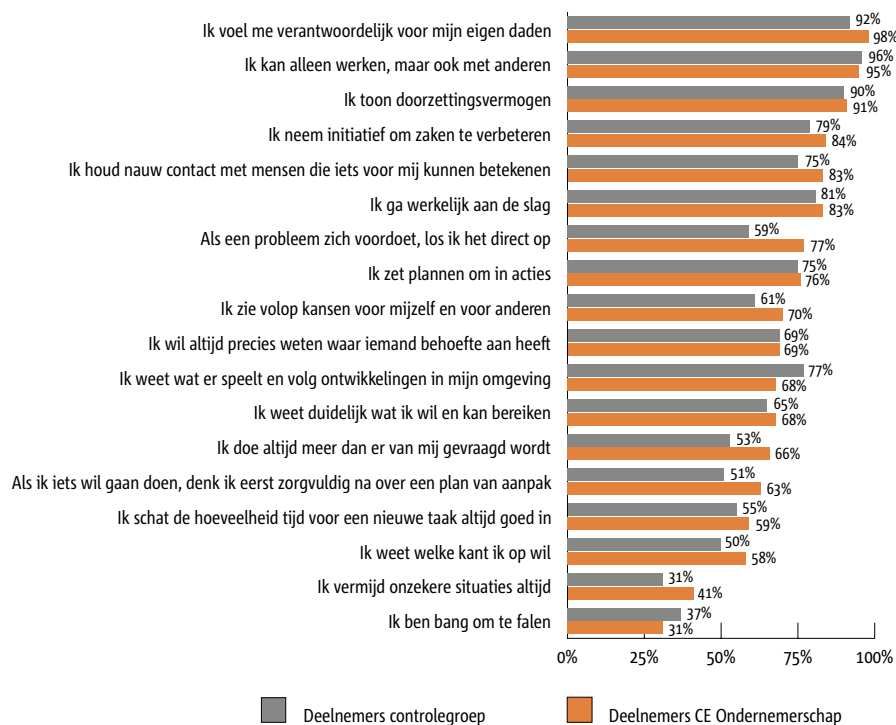
Studenten CE Ondernemerschap hebben soms ander zelfbeeld

figuur 2.2 maakt duidelijk dat een ruime meerderheid van de studenten denkt te beschikken over een aantal eigenschappen en vaardigheden die geacht worden samen te hangen met ondernemendheid en ondernemend gedrag. Er is op enkele punten ver-

schil tussen studenten die de CE volgen en studenten die dit niet doen. De deelnemers aan de CE geven net iets vaker aan dat zij:

- Verantwoordelijk zijn voor hun eigen daden
- Initiatief nemen om zaken te verbeteren
- Nauwe contacten onderhouden met mensen die iets voor ze betekenen
- Problemen direct oplossen
- Meer doen dan ze gevraagd wordt (ambitie)
- Vermijden onzekere situaties
- Minder bang zijn om te falen.

figuur 2.2 Hoe zie je jezelf?

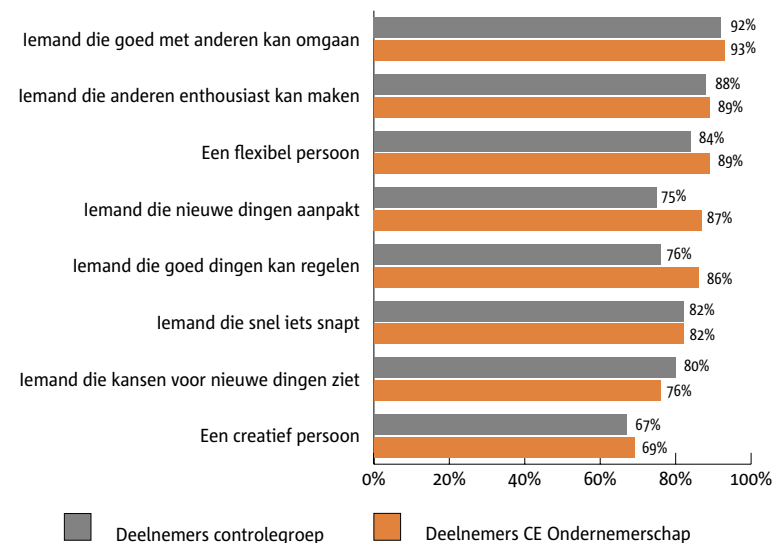

Bron: Panteia, 2014

Beeld van mensen in de omgeving: deelnemers CE Ondernemerschap pakken nieuwe dingen aan en kunnen goed regelen

Mensen in hun omgeving hebben volgens de respondenten aan de nulmeting doorgaans een gunstig beeld van hen. figuur 2.3 laat hoge scores zien op acht positieve eigenschappen die de mbo-studenten denken te hebben in de ogen van anderen. Eigenschappen waarop studenten die de CE wat hoger scoren zijn: nieuwe dingen aanpakken en goed kunnen regelen.

figuur 2.3 Hoe denken mensen in je omgeving over jou?

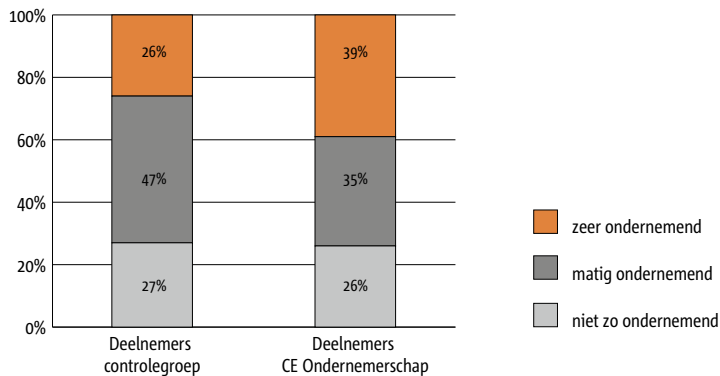
Bron: Panteia, 2014

3 Hoe ondernemend zijn ze?

Deelnemers aan de CE Ondernemerschap vaker ondernemend

In hoeverre zien de respondenten aan de nulmeting zichzelf als ondernemend? De resultaten zijn gepresenteerd in figuur 3.1. Bij de studenten die aan de CE deelnemen zijn dat er meer dan bij de studenten in de controlegroep. Opvallend is wel dat toch nog een kwart van de studenten die de CE volgen zichzelf als niet zo ondernemend beschouwt.

figuur 3.1 Hoe ondernemend vinden de studenten zichzelf?

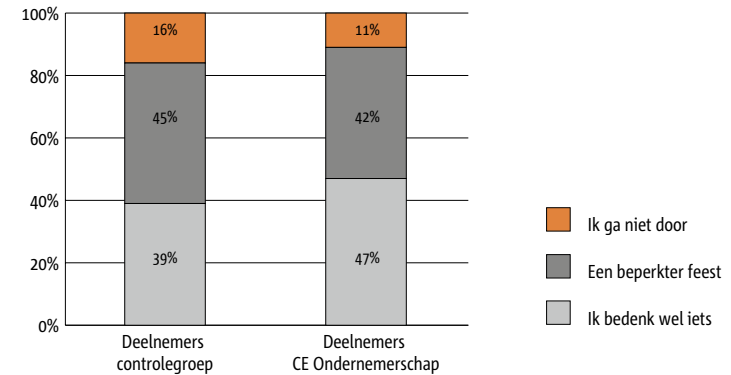
Bron: Panteia, 2014

Feestje, en geen geld? Ik bedenk wel iets!

Aan de studenten in de nulmeting is ook gevraagd wat ze doen als hun geld op is, maar als ze toch een feest willen organiseren (zie figuur 3.2). De deelnemers aan de CE reageren wat vaker met 'ik bedenk wel iets' dan de deelnemers in de controlegroep. Slechts een beperkt deel geeft aan dat ze het feest helemaal niet door laten gaan.

¹ Als 'sterk ondernemend' is gedefinieerd: een score van 6 of 7 op een schaal van 1 = helemaal niet ondernemend tot 7 = zeer sterk ondernemend. 'Matig ondernemend' is een score van 4 of 5. 'Niet zo ondernemend' is een score van 1 tot 3.

figuur 3.2 Je wilt een leuk feest organiseren, maar je geld is bijna op. Ga je dan toch door met het organiseren van het feest?

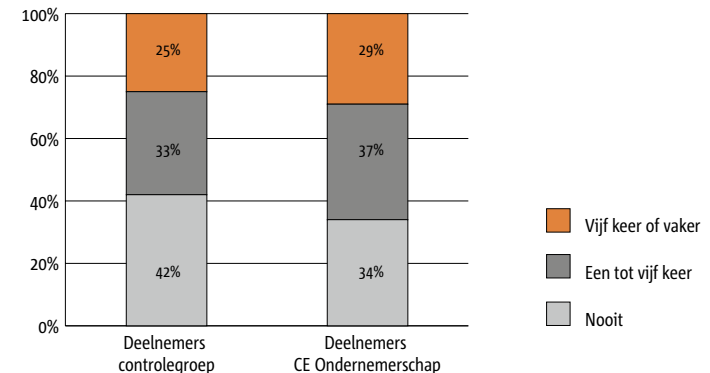

Bron: Panteia, 2014

Deelnemers CE Ondernemerschap iets vaker actief als verkoper op internet

De studenten die deelnemen aan de CE zijn tijdens hun studie net iets vaker aan het handelen. Zij hebben het afgelopen jaar iets vaker spullen verkocht op internet: zie figuur 3.3.

figuur 3.3 Hoe vaak heb je spullen verkocht op internet in het afgelopen jaar?

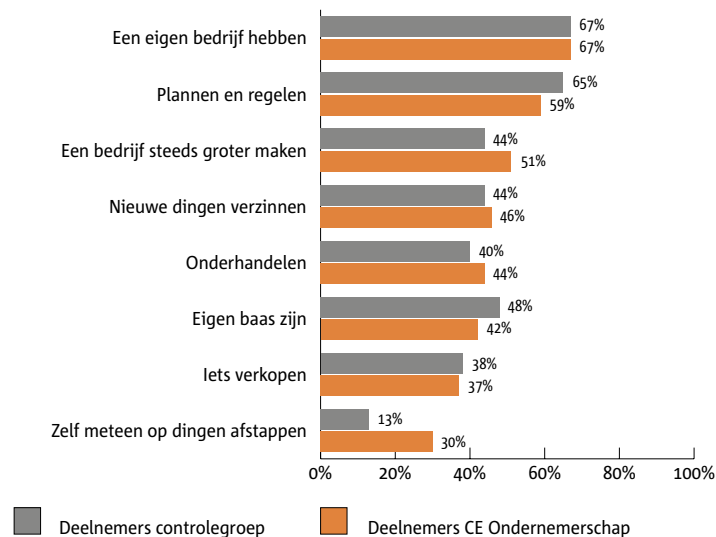
Bron: Panteia, 2014

4 Hoe denken ze over ondernemen?

Welke associatie hebben studenten bij 'ondernemen'?

Alle respondenten in de nulmetingen denken bij het woord 'ondernemen' in de eerste plaats aan een eigen bedrijf hebben. Vervolgens denken zij aan plannen en regelen, en ook aan een bedrijf steeds groter maken. Pas daarna komt eigen baas zijn. Zie figuur 4.1. Studenten die de CE volgen, associëren ondernemen veel vaker dan de deelnemers in de controlegroep met een bedrijf steeds groter maken, onderhandelen en ook een actieve houding: zelf meteen op dingen afstappen.

figuur 4.1 Associaties bij het woord 'ondernemen'

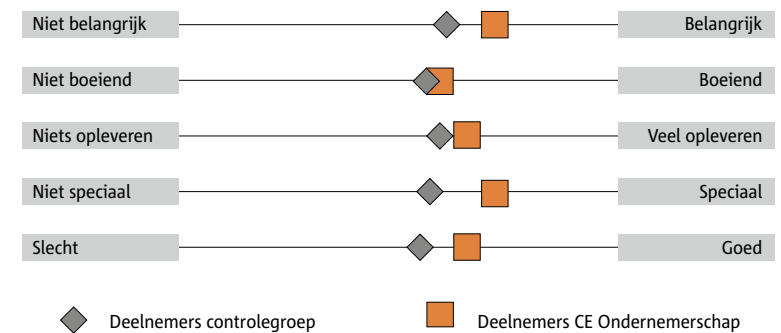

Bron: Panteia, 2014

Ondernemen meeste waarde voor deelnemers aan CE Ondernemerschap

Het merendeel van de studenten in de nulmeting beoordeelt ondernemen als voor hen persoonlijk positief. Zij zien ondernemen als belangrijk, goed, speciaal, een uitdaging en iets wat ze veel zal opleveren. Zoals te verwachten liggen de scores van de deelnemers aan de CE op alle dimensies nog wat hoger dan die van de andere studenten. figuur 4.2 geeft dit weer. De deelnemers aan de CE kwalificeren ondernemen vaker als belangrijk, speciaal en goed dan studenten die niet deelnemen.

figuur 4.2 Mening over ondernemen

Bron: Panteia, 2014

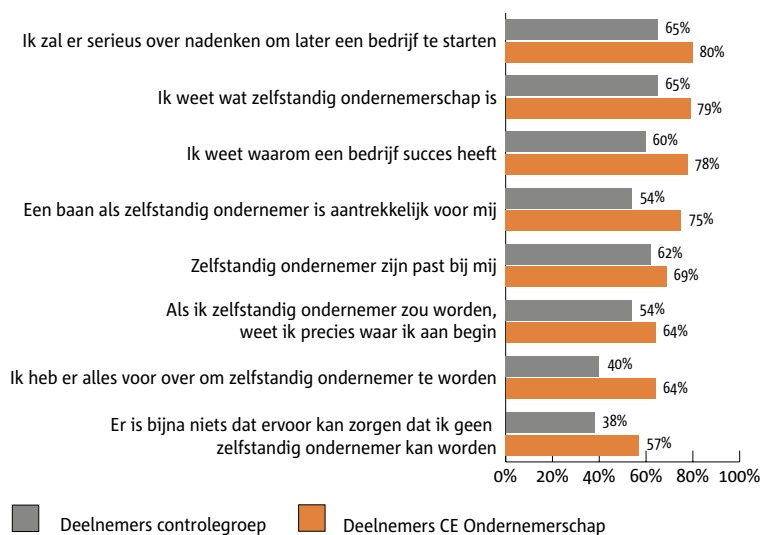
Deelnemers CE Ondernemerschap hebben meer met ondernemerschap

Studenten die deelnemen aan de CE geven, afgaande op figuur 4.3, blijk van meer drive in de richting van ondernemerschap. Het overgrote merendeel zal serieus nadenken over een eigen bedrijf. Daarnaast geeft een meerderheid aan dat weinig hen daar van kan weerhouden, en zelfs dat zij daar alles voor over hebben. Het grootste verschil tussen deelnemers aan de CE en niet-deelnemers is er bij de motivatie: de aan-

trekkingskracht van een baan als zelfstandig ondernemer, en er alles voor over hebben om dat te worden. Opvallend is overigens dat ook tweederde van de niet-deelnemers serieus zegt te zullen nadenken over het starten van een bedrijf.

figuur 4.3 Hoe denkt men over zelfstandig ondernemerschap?

Bron: Panteia, 2014

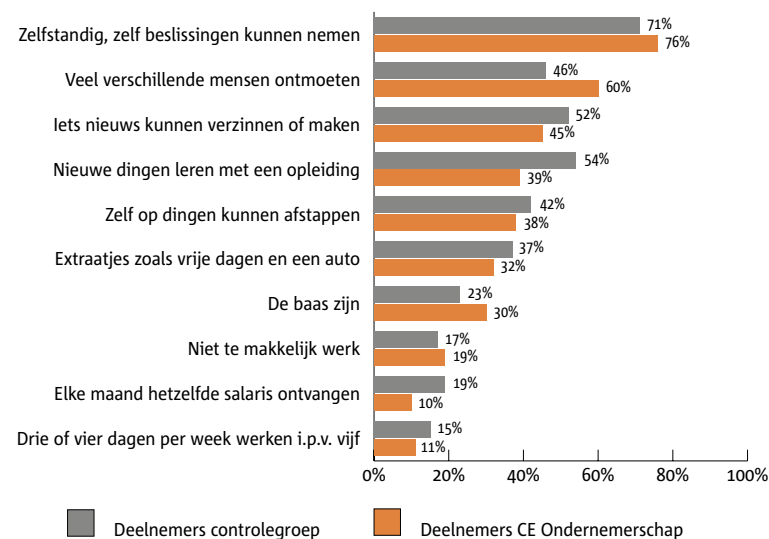
Naast de drive om te ondernemen, hebben de studenten die deelnamen aan de CE, volgens eigen zeggen, ook meer kennis over ondernemen. Zo geven de deelnemers aan de CE vaker aan dat ze weten wat zelfstandig ondernemerschap is en dat ze weten waarom een bedrijf succes heeft.

5 Wat vinden ze belangrijk voor later?

Zelf beslissen en veel mensen ontmoeten zijn belangrijk voor later

De respondenten in de nulmeting hebben een paar zaken aangegeven die ze belangrijk vinden voor later in hun werk. Figuur 5.1 laat zien dat zelfstandig zijn en eigen beslissingen kunnen nemen het hoogst scoren. Deelnemers aan de CE vinden veel verschillende mensen ontmoeten een stuk belangrijker dan deelnemers in de controlegroep. Voor de deelnemers in de controlegroep wegen nieuwe dingen leren met een opleiding en verder maandelijks hetzelfde salaris ontvangen zwaarder dan voor deelnemers aan de CE.

figuur 5.1 Wat vinden studenten belangrijk voor later in hun werk?

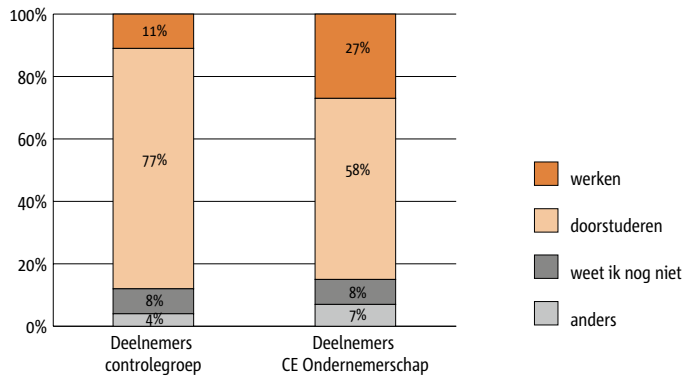
Bron: Panteia, 2014

6 Wat gaan ze doen na hun opleiding?

Korte termijn: doorstuderen is favoriet

Ongeveer de helft van de ondervraagde studenten heeft een duidelijk beeld van hun toekomst. Wat willen de ondervraagde studenten in de nulmeting dan gaan doen na en met hun opleiding? Verreweg de grootste groep mbo-studenten geeft aan dat ze willen doorstuderen. Ruim een kwart van de studenten die de CE volgen willen direct na de opleiding gaan werken. Bij de deelnemers in de controlegroep is dit slechts 11% (zie figuur 6.1). Een klein deel weet nog niet wat ze willen doen na het afronden van hun opleiding of wil iets anders gaan doen, zoals een verre reis maken.

figuur 6.1 Plannen voor na de opleiding

Bron: Panteia, 2014

Meteen werken: deelnemers CE Ondernemerschap willen eigen bedrijf beginnen

Van de deelnemers aan de CE die willen gaan werken doet ongeveer twee op de drie dat het liefst door een eigen bedrijf te beginnen. De rest kiest voor werk in loondienst. Bij de controlegroep wil juist twee op de drie studenten in loondienst werken.

Lange termijn: na doorstuderen toch een eigen bedrijf opzetten

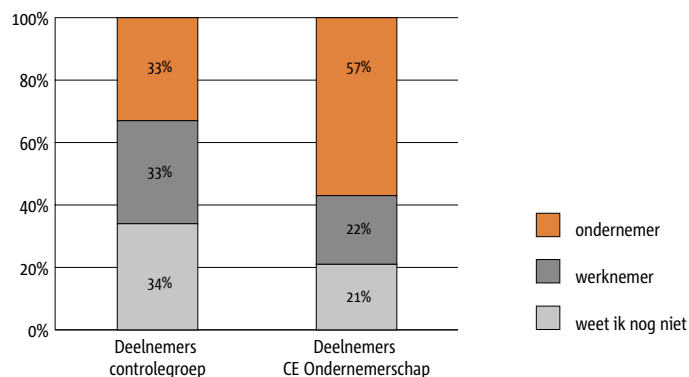
Ook een flink deel van de doorstudeerders wil voor zichzelf beginnen met een eigen bedrijf als de studie er eenmaal op zit. Bij de deelnemers aan de CE is dit de helft. In de controlegroep is dit een op de drie. Gemiddeld kiest een op de vijf voor werk in loondienst. De overigen, ruim een op de drie, weten het nog niet.

Deelnemers CE Ondernemerschap hebben (veel) vaker voorkeur voor een eigen bedrijf

De ambities van de studenten die willen werken en willen doorstuderen hebben we gecombineerd. Daarmee krijgen we zicht op het aandeel studenten dat na hun opleiding ooit ondernemer wil worden. Dit zijn de potentiële 'ondernemers'. Ook maakt dit inzichtelijk welk deel van de studenten momenteel alleen een baan in loondienst voor ogen heeft: de potentiële 'werknemers'. In figuur 6.2 is het aandeel potentiële 'ondernemers' en 'werknemers' weergegeven. De deelnemers aan de CE hebben een veel sterkere voorkeur voor het opzetten van een eigen bedrijf dan de deelnemers in de controlegroep. Voor wat betreft degenen die de CE volgen is het geen verrassing dat meer dan de helft ondernemer wil worden. Opvallend is dat in de controlegroep ook nog een op de drie studenten ondernemer wil worden. Uit figuur 6.2 blijkt daarnaast dat een behoorlijk deel van de studenten, die willen werken of doorstuderen, toch nog niet precies weet wat ze wil.

figuur 6.2 Deelnemers aan de CE Ondernemerschap en deelnemers in de controlegroep: aanstaande ondernemers of werknemers?

Bron: Panteia, 2014.

Achtergrond ouders maakt geen verschil

De keuze of voorkeur voor een eigen bedrijf als de opleiding achter de rug is heeft vrij weinig te maken met de afkomst van de studenten. Weliswaar heeft niet minder dan 30% een vader, en 15% een moeder met een eigen bedrijf, maar dat aandeel is bij degenen die na hun studie een baan in loondienst willen zoeken even hoog als bij degenen die dan hun eigen bedrijf willen beginnen.

Voor wat betreft de potentiële 'ondernemers' en 'werknemers' hebben we op een rij gezet hoe zij als persoon zijn, hoe ze denken over ondernemen en wat ze belangrijk vinden voor later.

Ondernemers in spe ondernemender dan werknemers in spe

Bij de studenten die ooit ondernemer willen worden ziet de helft zich als sterk ondernemend tegenover een kwart van degenen die na hun studie bij voorkeur voor een baas gaan werken. De ondernemers in spe staan door de bank genomen iets anders

in het leven, blijkt uit hun antwoord op de vraag hoe ze een feest zouden organiseren als ze er eigenlijk te weinig geld voor hebben. Het antwoord 'ik bedenk wel iets om aan het geld te komen' komt aanzienlijk vaker voor bij degenen die na hun studie het liefst voor zichzelf willen beginnen dan bij de werknemers in spe: 48% versus 28%. De potentiële 'ondernemers' handelen vaker op internet dan de potentiële 'werknemers'; 66% tegen 56% heeft het afgelopen jaar een of meerdere keren spullen verkocht op Marktplaats of eBay.

Ondernemers in spe associëren ondernemen met een bedrijf steeds groter maken en iets verkopen

De mbo-studenten in de nulmeting die na hun studie voor zichzelf willen beginnen noemen vaker een bedrijf steeds groter maken als associatie met ondernemen, en daarnaast iets verkopen. De andere associaties differentiëren niet of nauwelijks tussen beide groepen.

Ondernemers in spe vinden initiatief, netwerken en innoveren belangrijk

Op het aspect wat de studenten in de nulmeting belangrijk vinden voor later, zijn er duidelijk verschillen tussen degenen die later ondernemer willen worden en degenen die werknemer willen worden. Voor de ondernemers, die na hun studie bij voorkeur een eigen bedrijf willen starten, weegt de baas zijn zwaarder dan bij werknemers. De werknemers geven, geheel bevestigend, aan dat zij bij voorkeur voor een baas werken. Ook initiatief tonen (zelf op dingen kunnen afstappen), netwerken (veel verschillende mensen ontmoeten), en innoveren wegen zwaarder voor ondernemers:

- zelf op dingen kunnen afstappen is bij de ondernemers voor 52% belangrijk, tegen 26% voor de werknemers,
- voor iets nieuws kunnen verzinnen of maken gaat het om 55% tegen 32%,
- en veel verschillende mensen ontmoeten is voor 64% van de ondernemers belangrijk, tegen 38% van de werknemers.

7 Worden de ambities waargemaakt?

Van de studenten die hebben meegewerkt aan de nulmeting is meer de helft dit jaar al klaar met de opleiding en het overige deel in 2015. Om te kijken in hoeverre de studenten hun ambities na hun opleiding waarmaken, blijven we ze volgen. Later dit jaar worden de studenten uitgenodigd om mee te werken aan de eenmeting. De studenten zijn dan afgestudeerd of staan op het punt van afstuderen en hebben de CE op zak.

De vragen over ondernemendheid en zelfstandig ondernemen worden in de eenmeting nogmaals gesteld om vast te stellen of het ondernemende onderwijs de houding en het gedrag van studenten richting ondernemerschap heeft veranderd. Daarnaast kijkt de eenmeting concreet naar wat de studenten doen op de arbeidsmarkt. We zetten dit af tegen de ambities die ze in de nulmeting hebben uitgesproken. Tot slot vragen we ook naar de plannen op de arbeidsmarkt voor de komende jaren.

De eenmeting zal in algemene zin kijken naar de stappen van de (afgestudeerde) studenten op de arbeidsmarkt. Immers, ondernemende werknemers tonen veel gelijkenis met zelfstandige ondernemers: ze hebben dezelfde opvattingen over hun eigen ondernemende vaardigheden, hebben vergelijkbare attitudes ten aanzien van ondernemerschap en zien even vaak kansen. Ondernemende studenten willen vaak eerst ervaring opdoen als werknemer, voordat ze een eigen bedrijf starten. Ook vraagt de huidige arbeidsmarkt om een steeds meer ondernemende houding van medewerkers. Uit de Global Entrepreneurship Monitor blijkt dat ondernemende werknemers de potentiële, toekomstige ondernemers zijn, want ze hebben vaker plannen om binnen drie jaar een eigen bedrijf op te richten dan andere werknemers.

De basis voor goed ondernemerschap ligt bij jezelf.
De omgeving geeft je de ruimte die bij jou past.
Je ambitie wordt uiteindelijk beloond en je stelt
steeds nieuwe doelen. Dan blijft het leuk!

Verder lezen...

Onderzoeks- en evaluatierapporten

Dekker, Fabian en Arko Veeffkind (2012), Ondernemerschapsonderwijs: jong geleerd is oud gedaan, Verwey-Jonker Instituut, Utrecht.

European Commission (2011), Youth on the Move, Flash Eurobarometer 319b, The Gallup Organization, Brussels.

Gibcus, P. en De Jong, J. P. J. (2010), Tussentijdse evaluatie 28 projecten 'Ondernemerschap en Onderwijs', EIM, Zoetermeer.

Gibcus, P., De Kok, J. en Oveweel, M.J. (2011), Ondernemerschap in het hoger onderwijs: Een tussentijdse evaluatie van zes Centres of Entrepreneurship, Panteia/EIM, Zoetermeer.

Gibcus, P., Overweel, M., Tan, S. en Winnubst, M. (2010), Onderwijs en ondernemerschap: eenmeting 2010, Panteia/EIM, Zoetermeer.

Gibcus, P., Van der Linden, B. en Overweel, M.J. (2013), Spoor I: eindbestemming bereikt? Eindevaluatie 'spoor 1' projecten Ondernemerschap en Onderwijs 2007, Panteia, Zoetermeer.

Gibcus, P., De Kok, J. Snijders, J., Smit, L. en Van der Linden, B. (2012), Effects and impact of entrepreneurship programmes in higher education, European Commission, Brussels.

Hartog, C., Hessels, J., Van Stel, A. en Wennekers, S. (2011), Global Entrepreneurship Monitor 2010 The Netherlands: The emergence of an entrepreneurial society, Panteia/EIM, Zoetermeer.

Onderwijsraad (2013), *Onderwijs in ondernemerschap* (Education in entrepreneurship), Onderwijsraad, Den Haag

<https://www.onderwijsraad.nl/upload/documents/publicaties/volledig/briefadvies-ondernemerschap-2.pdf>

Overdiep, I., Van Rooijen, E., Slijp, H. en Vos, J.W. (2007), *Onderwijs en ondernemerschap: nulmeting*, B&A Consulting, Den Haag.

Van der Aa, R., Van Geel, S. en Van Nuland, E. (2012), *Ondernemerschap in het onderwijs: Tweemeting*, Ecorys, Rotterdam.

Van der Steen, M., Van den Berg, M.J.M. en Verhoeven-Van Lierop, H.C.W. (2012), *Evaluatie Centres of Entrepreneurship*, Evaluatiecommissie Centres of Entrepreneurship, Den Haag.

Verheul, I., Burmeister-Lamp, K., Block, J., Halbe, H. en Thurik, R. (2012), *Global University Entrepreneurial Spirit Students' Survey 2011-2012: National Report for the Netherlands*, Erasmus Centre for Entrepreneurship, Rotterdam.

Kamerbrieven

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2008), *Voortgangsrapportage Programma onderwijs en ondernemerschap* (Programme education and entrepreneurship), Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Den Haag

<http://www.rvo.nl/sites/default/files/bijlagen/Voortgangsrapportage%20%20Onderwijs%20en%20Ondernemerschap.pdf>

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2013), *Kabinetsreactie op het onderwijsadvies "Onderwijs in ondernemerschap"*

<http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2013/10/29/kamerbrief-met-kabinetsreactie-op-onderwijsraadadvies-onderwijs-in-ondernemerschap.html>

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (2011), *Brief Onderwijs en Ondernemerschap, Vergaderjaar 2011-2012*, 32 637, nr. 16, Den Haag

<http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2011/10/06/brief-onderwijs-en-ondernemerschap.html>

Websites

www.ondernemend.nu

www.ce-ondernemerschap.nl

www.certificaatondernemerschap.nl

Ondernemend gedrag

Essay 1: 'Op weg naar een ondernemende samenleving'

<http://www.ondernemend.nu/algemene-informatie/over-ondernemendnu>

Ondernemende houding van medewerkers

<http://static.ce-ondernemerschap.nl/Media/onder/ondernemendheid.pdf>

Zoetermeer, juni 2014

De verantwoordelijkheid voor de inhoud berust bij Panteia. Het gebruik van cijfers en/of teksten als toelichting of ondersteuning in artikelen, scripties en boeken is toegestaan mits de bron duidelijk wordt vermeld. Vermenigvuldigen en/of openbaarmaking in welke vorm ook, alsmede opslag in een retrieval system, is uitsluitend toegestaan na schriftelijke toestemming van Panteia. Panteia aanvaardt geen aansprakelijkheid voor drukfouten en/of andere onvolkomenheden.

Over de auteurs

Panteia levert praktische, bruikbare resultaten op basis van onafhankelijk beleids- en marktonderzoek. Tevens geven wij advies over de wijze waarop met behulp van de resultaten de doelgroep (burgers, consumenten en bedrijven) in beweging gezet kan worden. Op basis van onze veelzijdigheid maken wij verrassende en gezaghebbende onderzoeks- en adviesoplossingen die altijd gericht zijn op het verder helpen van onze klanten.

Petra Gibcus (p.gibcus@panteia.nl) werkt als projectleider en senior onderzoeker bij Panteia. Zij studeerde Econometrie en Operationele Research aan de Rijksuniversiteit Groningen. Zij heeft ruime kennis en ervaring op het gebied van evaluaties, effectmeting, monitoring, innovatie, onderwijs, MKB en ondernemerschap. De afgelopen jaren was Petra betrokken bij diverse (evaluatie)projecten op het gebied van onderwijs en ondernemerschap: de eind- en tussenevaluatie van de regeling Ondernemerschap en Onderwijs 2007, de tussenevaluatie van de Centres of Entrepreneurship, de eenmeting onderwijs en ondernemerschap, meetinstrument ondernemendheid Winderheim en een studie voor de Europese Commissie waarin de effecten van ondernemerschaps-onderwijs op alumni in kaart zijn gebracht.

Lia Smit (l.smit@panteia.nl) is senior accountmanager ondernemerschap en financiering. Zij was bestuurslid van Stichting miniondernemingen, de voorloper van Jong Ondernemen. Zij is actief op het terrein van het onderzoek naar het integreren van ondernemerschap in het onderwijs. Daarbij gaat het niet uitsluitend om project – en beleidsevaluaties hiervan, maar ook om het bieden van tools en meetinstrumenten aan het opleidingsveld om effecten van ondernemerschapsonderwijs te meten.

Panteia

Research to Progress

‘Ondernemerschap een haalbare uitdaging voor iedereen’ is een publicatie van ondernemend.nu. Dit essay presenteert verrassende inzichten over de effectiviteit van het programma CE Ondernemerschap (CE). Om de effectiviteit van de CE inzichtelijk te maken deed Panteia een nulmeting bij vier vooruitstrevende ROC’s. Daarbij zijn deelnemers aan de CE vergeleken met niet-deelnemers. Later dit jaar volgt nog een ‘eenmeting’.

Studenten die deelnemen aan de CE hebben een meer ondernemende houding dan de niet-deelnemers. Ze vinden zichzelf duidelijk ondernemend. Ze pakken nieuwe dingen sneller aan, tonen vaker initiatief, zijn oplossingsgericht, kunnen goed regelen en onderhouden sneller contacten. Allemaal kenmerken die passen bij succesvolle ondernemers. De mbo-opleiding draagt er aan bij om de ondernemende houding van de studenten verder te ontwikkelen en te verbeteren.

De studenten die de CE volgen hebben meer kennis over ondernemerschap dan de niet-deelnemers en weten precies wat het ondernemerschap voor hen inhoudt. Ze denken aan het hebben van een eigen bedrijf, de groei van een bedrijf en stappen makkelijker op dingen af. Niet alleen hebben de CE-studenten meer kennis, maar ook hun drive om te gaan ondernemen is groter. 60% van de studenten die de CE volgen, wil ooit na hun opleiding ondernemer worden. Bij de niet-deelnemers is dit een op de drie. Het onderwijs helpt ondernemers in spe zich zo goed mogelijk voor te bereiden op het ondernemerschap, toch blijft ondernemen vooral doen!

Ondernemend.nu is dé digitale toegangspoort tot alle relevante informatie over ondernemerschap, van primair tot wetenschappelijk onderwijs. Het project wordt uitgevoerd in opdracht van het ministerie van OCW en wordt breed gedragen door het Netwerk Onderwijs en Ondernemerschap.

ondernemend.[nu](https://www.ondernemend.nu)